

Лекція 2. Структура та зміст управління навчальним процесом у ВНЗ

Структура навчального процесу у вищому навчальному закладі

Основним завданням навчального процесу (від лат. "procesus" - просування вперед) у вищій школі є цілеспрямована і планомірна підготовка майбутніх фахівців різного профілю до творчої життєдіяльності у сучасному суспільстві. Навчальний процес у вищій школі - це система організації навчально - виховної діяльності, в основу якої покладено органічну єдність і взаємозв'язок викладання (діяльність викладача) і учіння (діяльність студента), спрямованих на досягнення цілей навчання, розвитку особистості студента, його підготовки до професійної діяльності. За висловом відомого дидакта, академіка Ю.К. Бабанського: "Процес навчання - це цілеспрямована взаємодія вчителя та учнів, у ході якої розв'язуються завдання освіти, виховання і загального розвитку особистості". У процесі навчання відбувається передача накопиченого попередніми поколіннями соціального досвіду і його трансформація. Навчання таким чином постає окремим, специфічним видом суспільної діяльності, перетворюється у засіб передачі соціального досвіду. Єдність викладання і учіння є об'єктивною характеристикою навчального процесу у вищій школі, адже у процесі навчання у вищій школі беруть участь два діючі суб'єкти: викладач, діяльність якого спрямована на управління навчально - пізнавальною діяльністю студента на основі врахування об'єктивних і суб'єктивних закономірностей, принципів, методів, організаційних форм і засобів навчання, та студенти, які в процесі учіння засвоюють знання, уміння та навички, регламентовані навчальними планами та програмами.

Процес навчання у вищій школі визначається зовнішніми (об'єктивними) і внутрішніми (суб'єктивними) чинниками. До внутрішніх чинників слід віднести особистісні риси студента: особливості його темпераменту, характеру, мислення, пам'яті, пізнавальних можливостей, здібностей, мотивацію учіння, попередній досвід, рівень знань, стиль навчально - пізнавальної діяльності. До зовнішніх чинників відносять зміст і методи навчання, рівень професійної підготовки викладача, умови навчання у вищому навчальному закладі, соціальне оточення студента.

Проаналізуємо структуру діяльності суб'єктів навчального процесу у ВНЗ спираючись на аксіоматичний підхід, запропонований Чернилевським Д.В. Сутність цього підходу полягає у тому, що чітка таксономія цілей навчання (чому і для чого навчати?), повинна відповідати відбору і проектуванню змісту (що вивчати?), формам організації і управлінню навчальним процесом (як навчати?), методам і засобам навчання (за допомогою чого?) і з урахуванням досягнутих результатів навчання (чого досягли у навчанні?). Отже, за своєю структурою навчальний процес у вищій школі у найбільш загальному вигляді має такі взаємопов'язані компоненти:

- операційно-діяльнісний, що орієнтує на оптимальний добір форм, методів, прийомів і засобів навчання;

- цільовий - окреслює мету і завдання навчання у вищому навчальному закладі, завдання вивчення конкретної навчальної дисципліни і завдання навчально-пізнавальної діяльності студентів на навчальних заняттях;

- стимулювально-мотиваційний, який передбачає заохочення студентів до активної навчально - пізнавальної діяльності, свідомого засвоєння знань, формування у них позитивної мотивації до навчання;

- змістовий, який має за мету оптимальний добір дисциплін до навчального плану, змістовність навчальних програм і навчальних книг, оптимальний добір змісту, методів і засобів проведення кожного заняття;

- контрольно - регулюючий, орієнтований на забезпечення дієвого контролю та самоконтролю за рівнем академічних досягнень студентів (рівнем їх знань, умінь і навичок) і добір оптимальних методів їх підвищення;

- оцінно-результативна компонента полягає у якісній діагностиці та самодіагностиці рівня знань, умінь і навичок студентів і виявленні шляхів їх поліпшення.

Усі компоненти слід розглядати у взаємозв'язку, як етапи, ланки навчального процесу, до яких треба підходити творчо, не допускаючи шаблону.

Головним і визначальним джерелом професійної діяльності викладача вищої школи постають потреби суспільства, його вимоги до особистості, яка отримує освіту. Ці вимоги насамперед окреслюються в змісті освіти, який можна визначити як педагогічну модель соціального замовлення (М. Скаткін). Правильним буде твердження, що процесуальна сторона навчання (методи, організаційні форми, дидактичні засоби) визначається змістом освіти, у якому сконцентровані соціальні цілі, що проектують професійні та особистісні якості "продукту навчання" - випускника ВНЗ.

Окрім того слід урахувувати, що не тільки зміст освіти визначає перебіг навчального процесу, але і, навпаки, має місце залежність обсягу, структури, змісту освіти від закономірностей і принципів навчання, від реальних умов, у яких воно відбувається. У той же час форми розгортання діяльності викладача (учителя) і студентів (учнів), за допомогою яких зміст освіти засвоюється молодим поколінням, методи, організаційні форми, засоби навчання визначаються характером цього змісту.

Процес навчання у вищій школі має свої особливі риси (І.Кобилянський, Л.Рувінський):

- Кожна наукова дисципліна вивчається студентами у її динаміці. Викладачеві слід надавати інформацію про виникнення, становлення і розвиток певної науки, перспективи вирішення її актуальних проблем.

- Обов'язковою умовою навчального процесу у сучасній вищій школі є його поєднання з науковими дослідженнями. Викладач має поєднувати викладання з активною дослідною роботою в галузі науки, яку він викладає, та власним прикладом стимулювати студентів до дослідницької роботи.

- Має місце великий об'єм самостійної навчально-пізнавальної діяльності студентів, спрямованої на опрацювання різних наукових джерел при підготовці до лекцій, семінарсько-практичних занять, написанні рефератів, курсових і дипломних робіт тощо.

- Однією з найбільших важливих особливостей навчального процесу у сучасному ВНЗ є його спрямованість на ефективну професійну підготовку майбутніх фахівців. Ідея професійної спрямованості викладання всіх навчальних дисциплін повинна бути провідною*. У зв'язку з цим викладачі повинні знати специфіку професійної діяльності майбутніх фахівців, їх провідні професійні функції і концентрувати на них увагу у процесі навчання.

Ми розглянули основні етапи, загальну структуру і характеристику навчального процесу у вищій школі. Що ж постає рушійною силою цього процесу, що слугує джерелом переходу пізнавальної діяльності студентів з одного рівня на інший? До розробки питання про рушійні сили процесу навчання зверталися відомі дидакти М.О. Данило в, В.І. Загвязінський та ін. М. Скаткін вважає, що основною рушійною силою навчального процесу є протиріччя між потребами суспільства, які воно висуває до професійної підготовки молоді, і рівнем цієї підготовки. Суспільні потреби і виступають мірилом для оцінки підготовки майбутніх фахівців на кожному етапі навчального процесу. Таке протиріччя природно визначається закономірностями засвоєння соціального досвіду, неможливістю його одномоментного чи швидкого засвоєння. Залишаючись основним, це протиріччя знаходить вияв у низці похідних суперечностей, обумовлених характером завдань, поставлених перед студентами, їх потребами, інтересами, мотивами діяльності та ін.

Проблема змісту освіти у вищій школі

Мета - це передбачення результату діяльності, на здобуття якого спрямовують зусилля окремі індивіди, соціальні групи або все суспільство. Мета сучасної вищої освіти передбачає всебічний розвиток людини як особистості та найвищої цінності суспільства, розвиток її талантів, розумових і фізичних здібностей, виховання високих моральних якостей, формування громадян, здатних до активної творчої професійної діяльності, збагачення на цій основі інтелектуального, творчого, освітньо-культурного потенціалу народу, забезпечення потреб суспільства у висококваліфікованих фахівцях.

Зміст освіти - це система наукових знань про природу, суспільство, людське мислення, практичних вмінь і навичок та способів діяльності, досвіду творчої діяльності, світоглядних, моральних, естетичних ідей та відповідної поведінки, якими людина повинна оволодіти шляхом навчання у навчальному закладі або самостійно.

За дефініцією з тезаурусу Закону України "Про вищу освіту" зміст вищої освіти - це обумовлена цілями і потребами суспільства система знань, умінь і навичок, професійних, світоглядних, громадянських якостей особистості майбутнього фахівця, сформована в процесі навчання з урахуванням перспектив розвитку суспільства, науки, техніки, технологій, культури та мистецтва.

Мета, завдання і зміст освіти не залишаються незмінними, однаковими для всіх історичних епох. Вони змінюються залежно від соціально-економічного і культурного рівня суспільства, стану науки і техніки, перспектив розвитку країни. Одним з найважливіших завдань дидактики постає

збагачення змісту освіти у загальноосвітній та вищій школах відповідно до вимог сучасності.

Як уже підкреслювалося, головною соціальною функцією освіти є передача від покоління до покоління досвіду, накопиченого людством. При аналізі соціального досвіду можна виокремити чотири основні його елементи, які мають свою специфічну функцію у формуванні особистості:

а) вже здобуті суспільством знання про природу, суспільство, мислення, техніку і засоби діяльності. Цей елемент соціального досвіду забезпечує формування цілісної наукової картини світу і озброює людину методологічними підходами до пізнавальної і практичної діяльності. Іншими словами, ці знання слугують інструментом будь-якої діяльності;

б) досвід здійснення відомих способів діяльності, що виявляється в уміннях і навичках особистості, яка засвоїла цей досвід. Засвоєння цього елемента дозволяє новим поколінням відтворювати попередній соціальний досвід і зберігати його;

в) досвід творчої, пошукової діяльності щодо вирішення нових, актуальних для суспільства проблем. Засвоєння цього елемента забезпечує подальший розвиток культурного спадку, що неможливо без творчості. До рис творчої діяльності належить віднести:

- самостійне "перенесення" знань та вмінь у нову ситуацію, з однієї галузі знань в іншу, з однієї наукової сфери в іншу;

- бачення, виявлення нової проблеми в знайомій ситуації. Слід розуміти, що іноді набагато важче побачити проблему, ніж її вирішити;

- самостійне комбінування відомих способів діяльності для отримання нового знання;

- альтернативне мислення, тобто бачення різних варіантів вирішення проблеми, знаходження різноманітних засобів її вирішення, вміння аналізувати наукові протиріччя;

- пропозиція принципово нових методів вирішення проблеми, які не мають аналогів тощо.

Специфіка творчої діяльності полягає у тому, що для процедур творчості не можна окреслити чіткий алгоритм дій, навпаки, системи та алгоритми дій створюються самим індивідом. Тому викладачеві вищої школи слід знати, що ні об'єм знань, отриманих у готовому вигляді, ні уміння, засвоєні за зразком, не зможуть забезпечити творчих (креативних) можливостей людини. Особистість, яка не привчена мислити і діяти самостійно, не зможе виявити задатки, надані їй природою.

г) досвід ставлення до оточуючого світу, до суспільства, до інших людей, до об'єктів та засобів діяльності людини. Засвоєння цього досвіду регулює відповідність діяльності людини її потребам, цінностям, мотивам діяльності і в свою чергу розширює їх, створюючи систему емоційної, вольової, моральної, естетичної вихованості.

Отже, для відтворення і подальшого розвитку суспільства зміст освіти у вищій школі мають складати всі вище зазначені елементи, тобто:

1. Інформація, яка підлягає засвоєнню: знання, накопичені у процесі еволюції людства (факти, поняття, закони, ідеї, теорії, концепції) та знання про шляхи, методи і способи пізнання оточуючого світу, про способи розумових і практичних дій.

2. Система загальних інтелектуальних і практичних умінь та навичок, які є основою різних видів діяльності.

3. Досвід творчої діяльності.

4. Досвід емоційно-вольового ставлення до оточуючого світу, який разом із знаннями та вміннями складає підґрунтя для формування особистої системи цінностей (моральних, естетичних, екологічних та інших).

Коли йде мова про зміст освіти, покладений в основу професійної підготовки, то він орієнтований на формування професійної і загальної культури фахівців, які працюватимуть у різних галузях народного господарства після здобуття професійної освіти.

Проблема змісту освіти, змістового наповнення того чи іншого навчального курсу - важлива проблема як дидактики вищої школи так і методик викладання окремих предметів.

На відбір навчального матеріалу впливають також конкретно-методичні принципи, які відображають специфіку навчального предмету, його особливості, пов'язані з тим, до якої гносеологічної версії належить навчальна дисципліна (А.М. Новіков)*.

Згідно "Філософського словника" критерій - це ознака, на основі якої здійснюється оцінка, визначення або класифікація будь-чого. Звідси зрозуміло, що відносно змісту освіти принципи вказують на більш широкий напрямок діяльності по формуванню змісту освіти, а критерії реалізують процедуру конструювання, відбір навчального матеріалу, його послідовність. Під поняттям джерело розуміють те "що дає початок чому-небудь, звідки виходить що-небудь", тому на думку дидактів В.А. Попкова та А.В. Коржуєва ті об'єкти, зміст і сутність яких стають так чи інакше змістом освіти, мають право називатися джерелами формування змісту освіти.

І, нарешті, згідно "Філософського словника" під чинником (фактором) розуміють рушійну силу, суттєву обставину в якомусь процесі чи явищі. Таким чином, по відношенню до освіти фактори - це ті обставини, до яких слід пристосовуватися при визначенні змісту освіти.

Нові завдання, поставлені суспільством перед українською вищою школою Державною національною програмою "Освіта. Україна ХХІ століття" та Законом України "Про вищу освіту" визначають основні напрями оновлення змісту освіти у сучасній вищій школі, зокрема забезпечення:

1. Деїдеологації змісту освіти (утвердження загальнолюдських цінностей, професійна спрямованість змісту освіти).

2. Етнізації змісту освіти (урахування національних досягнень, використання досвіду народної педагогіки, розширення курсів навчальних дисциплін, пов'язаних з національною історією і культурою народів України).

3. Використання міжпредметних зв'язків з метою посилення світоглядного змісту навчального процесу.

4. Індивідуалізації та диференціації змісту освіти (використання можливостей багатоваріантності програм, упровадження нормативної та вибіркової частин змісту освіти, елективних курсів тощо).

5. Практичної та професійної спрямованості змісту освіти.

6. Орієнтації змісту освіти на забезпечення можливостей активності, самостійності, саморозвитку та самовдосконалення особистості студента, підвищення його відповідальності за результати навчально-пізнавальної діяльності.

Державні стандарти освіти та їх функції

Державний стандарт освіти (ДСО) - це сукупність норм, що визначають зміст вищої освіти, обсяг навчального навантаження, засоби діагностики якості освіти та рівня підготовки студентів, а також нормативний термін навчання. ДСО визначає обов'язковий мінімум змісту навчальних програм, обсяг навчального навантаження студентів, вимоги до рівня підготовки випускників ВНЗ і є основою нормативних документів (навчальних планів, навчальних програм тощо). ДСО - це сукупність норм, які визначають вимоги до освітньо-кваліфікаційних (освітніх) рівнів студентів ВНЗ.

Галузеві стандарти вищої освіти Міністерства освіти і науки України (ГСВО МОНУ) видаються для кожного освітнього кваліфікаційного рівня підготовки фахівців (бакалавра, спеціаліста, магістра) для кожного напрямку підготовки фахівців (наприклад, 0502 "Менеджмент"), для кожної кваліфікації (наприклад, магістр зовнішньоекономічної діяльності). Галузевий стандарт освіти (ГСВО) має три розділи:

1) освітньо-кваліфікаційна характеристика доквілля (ОКХ) містить вимоги до професійних якостей, знань та умінь людини, яка отримує певний освітній рівень (базову, вищу чи повну вищу освіту);

2) освітньо-професійна програма (ОПП), якою визначається зміст підготовки фахівців певних освітньо-кваліфікаційних рівнів. ОПП передбачає перелік нормативних та вибіркових дисциплін, засвоєння яких здійснюється відповідно до структурно логічної схеми -науково і методично обґрунтованої послідовності їх вивчення;

3) Засоби діагностики якості вищої освіти. У першому розділі фіксуються обсяги знань та вмінь, яких має набути студент протягом навчання у ВНЗ. У другому розділі визначаються навчальні дисципліни та кількість годин на їх вивчення. Орієнтовно 70% - 75% навчального часу відводиться на вивчення обов'язкових для всіх ВНЗ нормативних дисциплін. Кожна з таких дисциплін забезпечується типовою навчальною програмою. Дотримання назв нормативних навчальних дисциплін повинно бути обов'язковим для вищих навчальних закладів, а обсяг не може бути меншим обсягу, встановленого стандартами освіти. Решта навчального часу (близько 25%-30%) відводиться на вибіркові навчальні дисципліни, які частково рекомендуються для вибору ВНЗ, а частково вводяться ним самостійно. Робочі навчальні програми для вибіркового дисциплін розробляються в кожному ВНЗ і затверджуються рішенням вчених рад. У третьому розділі ГСВО містяться матеріали щодо змісту державного іспиту та кваліфікаційної атестаційної роботи (дипломної,

магістерської). На основі галузевих стандартів вищої освіти відповідно їх розділів у кожному ВНЗ опрацьовуються власні робочі нормативно-правові документи. Для їх розробки залучаються спеціальні робочі групи, до складу яких входять посадові особи - проректори, методисти та найбільш досвідчені викладачі.